

“Yol Yürüyüş Öğretir”: Seyyahların Failliği ve Siyaset Bilimcilerin Seyahatnamelerden Öğrenecekleri Üzerine *

◆◆◆

“The Path Itself is the Teacher of the Walk”: On the Agency of Travelers and What Political Scientists Can Learn from Travelogues

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1749571>

Hülya KAŞIKCI**

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
23.07.2025

Kabul Tarihi:
19.10.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışma, seyyahların failliğini göstermeye çalışmakta ve siyaset bilimcilerin seyahatnamelerden öğreneceklerine odaklanmaktadır. Seyyahların failliği “konuşma”, “söylem”, “otorite”, “temsil”, “özne” kavramları ışığında değerlendirilmektedir. Seyyahın otoritesi ve oluşturduğu söylemin inşa edici gücü göz önüne alındığında seyahatnameden önce seyyaha bakmak gerekmektedir. Zamanın ruhu, seyyahın milleti, cinsiyeti, dini ve mesleği gibi pek çok faktör seyyahın kimliğini, bununla birlikte ötekine ve orasına dair söylemini şekillendirmektedir. Seyyahın oluşturduğu söylem ve ürettiği bilgi, iktidar ilişkilerinden bağımsız okunamaz. Kendini ve ötekini, burasını ve orasını sürekli ve tekrarlı bir şekilde inşa eder ve yeniden üretir. Seyahatnameler ise ürettikleri bilgi ve ötekine dair temsilleri dolayısıyla taraflı metinlerdir. Çalışma bu taraflılığın siyaset bilimi araştırmacıları için özellikle dikkate değer olduğunu iddia etmektedir. Nitel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada, seyahatnamelerin neden politik metinler olduğu ‘seyyah’, ‘seyahat’ ve ‘seyahatname’ kavramları çerçevesinde tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, seyahatname, seyyah, faillik, siyaset bilimi.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
23.07.2025

Accepted:
19.10.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

This study attempts to demonstrate the agency of travelers and focuses on what political scientists can learn from travelogues. Travelers’ agency is evaluated within the framework of the concepts of “speech”, “discourse”, “authority”, “representation”, and “subject”. Given the traveler’s authority and the constructive power of the discourse they create, it is necessary to examine the traveler before the travelogue. Numerous factors, including the zeitgeist, the traveler’s nationality, gender, religion, and profession, shape the traveler’s identity, as well as their discourse about the other. The traveler’s discourse and the knowledge they produce cannot be read independently of power relations. The traveler continuously and repeatedly constructs both the self and the other. Travelogues, however, are biased texts due to the knowledge they produce and their representations of the other. The study argues that, this bias is particularly significant for political science researchers. Using qualitative research methods, this study discusses why travelogues are considered political texts within the context of the concepts of “travel”, “traveler”, and “travelogue”.

Keywords: Travel, traveler, travelogue, agency, political science.

Atıf/ to Cite (APA): Kaşıkçı, H. (2025). “Yol Yürüyüş Öğretir”: Seyyahların failliği ve siyaset bilimcilerin seyahatnamelerden öğrenecekleri üzerine. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(28), 1087-1101. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1749571>

*Bu makale, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda, Prof. Dr. Metin YÜKSEL danışmanlığında yürütülmekte olan doktora tezinden türetilmiştir.

**ORCID Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hulyakasikci1991@gmail.com

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

The aim of this study is to demonstrate the agency of travelers and to focus on what political scientists can learn from travel books. The agency of the travelers is evaluated within the framework of the concepts of speech, discourse, authority, representation and subject. Considering the constructive power of the discourse and the authority of the traveler, it is necessary to look at the traveler before the travelogue. Another question of the study is what factors determine the identity of the traveler. While traveling, the traveler moves with a baggage based on his/her preconceptions about the place he/she will travel to and its people, and presents his/her baggage to his/her interlocutor within the framework of what he saw during his travel and what he/she wants to show and reflect after his/her travel. As the traveler constructs a discourse about the other and “that place”, they also engage in a process of knowledge production. This knowledge produced by the traveler is not independent of power relations.

Literature Review:

The study utilizes travel literature within the framework of the concepts of traveler, journey, and travelogue. Furthermore, the agency of travelers is examined within the framework of the concepts of agency, representation, subject, authority, and power, drawing on the theories of Edward Said, Michel Foucault, Hannah Arendt, Gayatri Chakravorty Spivak, and Judith Butler. In literature, travelogues are generally studied by literary and historians, while political scientists have shown considerable interest in them. Furthermore, because they are biased, the use of travelogues as primary sources is a matter of debate. This study acknowledges their biased nature, but specifically emphasizes their use as primary sources for this reason.

Methodology:

The study utilizes a qualitative research method. The reasons why travelogues are considered political texts are examined within the framework of the concepts of traveler, travel, and travelogue, and the agency of travelers is discussed in light of concepts such as “subject”, “knowledge”, “power”, and “representation”.

Results and Conclusions:

This study, which addresses the agency of travelers through the concepts of traveler, travel, and travelogue, and attempts to highlight the importance of travelogues for political scientists, firstly discusses the very nature of travel. It questions what distinguishes travel -a journey from self to other, from here to there- from the ordinary act of “going out”, and highlights the importance of difference. Within this framework, it can be argued that what truly matters in travel is the difference between “self/other” and “here/there and therefore, it is necessary to examine the conditions that create this difference. Therefore, the traveler, as an agent, possesses authority. They constantly and repeatedly construct and produce themselves and the other. The traveler is political because they construct themselves and the other through their identity, ways of seeing, and the knowledge and discourse they convey, while simultaneously constructing themselves and the other. The knowledge they acquire or the discourse they create during their travels has led to skepticism and caution regarding the services served by the knowledge they produce. It is possible to discuss multifaceted factors such as religion, gender, economic status, and profession in the formation of a traveler’s identity.

The traveler’s purpose in traveling is the fundamental question that points to their political nature. Furthermore, in travel as a “journey from self to other, from here to there”, what makes that place “there”, what establishes difference, and even the difference itself, is political. In this sense, in the coding of “that place” as “there”, the zeitgeist and the political relations between this place and that place; it is possible to talk about the existence of multifaceted actors such as cultural and social memory.

The traveler reveals a wide range of topics, including the knowledge, manners, customs, lifestyles, cultural codes, and belief systems of the society they travel to. Through their agency, they generate discourse, represent it, and establish power. Travelogues are texts that provide insights and information on a wide range of topics, from the political relations of the period to the lifestyle of the society, to the daily routines and habits of that society. In this context, they provide firsthand information about a society, facilitate understanding the zeitgeist -which, if not impartial, creates bias- and demonstrate the political, cultural, and socio-economic relationships between here and there, and generate discourse.

1. Giriş

Hayatta kalma dürtüsü, *kendini ve ötekini* bilme, tanıma ve inşâ etme arzusu, *kendi ile öteki, burası ile orası* arasındaki *farkı* görme, kurma ve gösterme isteği, keşif ve merak duygusu, gündelik yaşamın getirdiği gereklilikler ve zorunluluklar, doğaya ve ötekine hükmetme amacı gibi çeşitli gerekçelerle, tarih boyunca insanlar bir yerden bir yere yolculuk etmişlerdir. Yolculuğa çıkanlardan pek azı, yolculuğunu, yol boyunca gördüklerini, göstermek ve anlatmak istediklerini, yolculuğun kendisinde oluşturduğu duyguları, yaşadıklarını, heyecanlarını, maceralarını... algısı, bilgisi, görgüsü, eğitimi, kültürü, deneyimleri çerçevesinde kaleme almıştır. Kabaca ve genel bir tanımla; yapılan yolculuğa seyahat, yolculuğu yapana seyyah, yapılan yolculuk sırasında ve sonrasında alınan notlar sonucu kaleme alınan esere de seyahatname denir. Türk Diyanet Vakfı [TDV] İslâm Ansiklopedisi'nde Yazıcı (2009), seyahatname kelimesinin etimolojik kökenine yer vererek şu tanımlamayı yapmıştır: “Arapça ‘gezmek, gezi’ anlamındaki ‘seyâhat’ ile (aslı siyâhat), Farsça nâme (risâle, mektup) kelimelerinden oluşan seyahat-name ‘gezi mektubu, gezi eseri’ manasına gelir”. Çağrıcı (2009) ise kelimenin “suyun yeryüzünde sürekli akması anlamındaki seyh kökünden türediğini, “yolculuk edene de yeryüzünde gezip dolaştığı için sâih ya da seyyâh dendiğini” aktarmıştır.

Yapılan bu genellemelerden yola çıkılarak mevcutta bulunulan yerden her ayrılma edimini, her hareketi bir seyahat olarak; bu değişiklikte bulunan herkesi de seyyah olarak nitelemek gerekmektedir. Nitekim, bu görüşe paralel şekilde Thompson (2011: 9), seyahat etmenin bir yolculuk yapmak, uzayda hareket etmek olduğunu dile getirmiş; bu yolculuğun bazen dünyanın öbür ucuna bazen bir kıtanın ötesine ya da bir dağın tepesine götürdüğünü bazen de yolcunun kendi ülkesinde, bölgesinde ya da yalnızca kendi yakın çevresinin sınırları içinde gerçekleştirebileceğini söylemiş ve mesafenin önemini göz ardı ederek yakına ya da uzağa olması fark etmeksizin, her iki durumda da kişinin dış kapısının ötesine ayak basmasının hızlı bir şekilde farklı ve öteki olanla karşılaşması demek olduğunu vurgulamıştır. Ne var ki, tanımın bu genelleyiciliği anlamı yok eder. Bu nedenle daha ayırıştırıcı, daha belirleyici bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Evden çıkıp yapılan bir alışveriş, komşuda geçirilen birkaç saat, çalışmak için gidilen iş yerleri... Gündelik hayat içerisinde gerçekleştirilen tüm bu rutinler, bir yerden diğerine yapılan yolculuk kapsamına dahil edilebilse de seyahat kısmında asıl önem arz edenin “burası” ile “orası” arasındaki, “kendi” ile “öteki” arasındaki fark olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle seyahat, öncelikle ve özellikle mevcut rutinden ayrılığı, başka olanı, “biz”den ayrı olanı görmeyi, “bizim” olandan “öteki” olana gitmeyi, öteki ile karşılaşmayı imler. Bu nedenle seyahati, konfor alanından çıkarak ötekine ve ötekinin bulunduğu yere, mekâna karışma; ötekiyle ve ötekinin bulunduğu yerle/ yerde, mekânla/mekânda karşılaşmaya neden olan yolculuk olarak tanımlamak mümkün ve anlamlı görünmektedir. Nitekim, Trinh de her seyahatin sınırların yeniden konumlandırılmasını içerdiğini söylemiştir. Bu çerçevede seyahat eden benlik, bir yandan “bir yerden başka bir yere hareket eden, haritalandırılmış bir hareket içinde ‘kamusal rotaları ve izleri’ takip eden; diğer yandan da “belirsiz bir yolculuk pratiğine giren [...] burası ile orası ve bir başka yer arasında müzakere etmek zorunda kalan benliktir” (Trinh, 1995: 8). Özgül de burasıyla orası, bu yerle o yer arasındaki mesafeyi seyahatle ilişkilendirir. Yazar, “Herşeyden önce seyahat’in ciddi bir amaç taşımak ve mesafesinin uzunluğu bakımlarından gezi’den farklı olduğu fikrindeyim. Gezmek fiilinin menzili kısadır” der (Özgül, 2011: 24). Bu çerçevede, seyahatle gezi arasındaki farkın yalnızca mesafe olmadığını belirtir ve iki kavram arasındaki amaç farklılığını vurgular. Bu açıdan, gezinin temel amacının eğlenmek olduğunu, seyahatinse daha ciddi bir amacı olduğunu söyler (Özgül, 2011: 24).

Seyahat etmek, elbette, yalnızca ötekiyle karşılaşma amacıyla yapılmaz fakat seyyah, kendini, kendi gibi olmayan üzerinden kurarken yine kendi ile benzeşenler ve kendinden farklı olanlardan yola çıkarak görür ve gösterir. Bu çerçevede seyahat, bir yandan merak duygusu ile kendini arama yolculuğuyken, kendiyle ‘aynı’ olana giderek “biz”in inşasında dinî, tarihî, kültürel bellek kazanımı gibi amaçlarla da yapılabilir.

Ayrıca seyahat etmek politik nedenlerle de yapılabilir. Bu doğrultuda “burasından ötesi”ni görmek, bilmek istemek; hegemonik iktidar söylemlerini kurmaya da elverişli bir zemin sunmaktadır. Ne var ki, seyahatlerin politik nedenlerle yapılmasına, seyahatnamelerinse taraflı metinler olduğunun yapılan çalışmalarda sıklıkla altının çizilmesine ve hatta bu taraflılık dolayısıyla seyahatnamelerin birincil kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağı tartışmalarına rağmen seyahatnameler çoğunlukla tarihçiler ve edebiyatçılar tarafından yararlanılan kaynaklar kategorisinde olmuşlardır. Bununla birlikte siyaset bilimi araştırmacıları tarafından seyahatnamelerin yeterince ilgi görmediği gözlemlenmekte ve birincil kaynaklar olarak kullanılmasına oldukça nadir rastlanmaktadır. Türkçe seyahat yazını ise seyahatnamelere dair oldukça genel betimlemeler sunmakta, onların politikliği, bu politikliğin neler söyleyebileceği üzerinde yeterince durulmamaktadır. Bu çerçevede, çalışmada, seyahatnamelerin siyaset bilimine dair önemi, söyleyecekleri, seyyah, seyahat ve seyahatname kavramları üzerinden tartışılmıştır. Çalışmada ilk olarak seyyahın kimliği “Seyyah kimdir? Turist mi? Görgü Tanığı mı? Emperyal gözlerin sahibi mi?” soruları üzerinden incelenmiş ve seyyahın kim olduğu, onun turistten farkı ortaya konularak belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, seyyahın failliği üzerinde durularak bir görgü tanığı ötesinde olduğu gösterilmiştir. Seyyahın faillikinden bahsedilirken faillik kavramı “bilgi”, “söylem” ve iktidar ilişkisini göstermesi bakımından Foucault’dan (2014), “performatif özne” kavramı ile Butler’dan (2014), “iş”, “emek” ve “eylem” kavramları ve bunun söylemle ilişkisi çerçevesinde Arendt’ten (2021), “ezilen özne” ve “temsiliyet” sorunu çerçevesinde Spivak’tan (2020) yararlanılarak tartışılmıştır. Seyyahın failliği, otoritesi, söylem yolu ile bilgi üretmesi ve kendiyle ötekini, burası ile orasını devamlı olarak üretmesi çerçevesinde ele alınarak anlatılmaktadır. Bunun için özellikle “seyahatin yüzyılı”, “seyahatin altın çağı” olarak belirtilen 19. yüzyıl üzerinde durulmuştur. Kendi ile öteki, burası ile orası farkın da Edward Said (2021) örneğinde de görüldüğü üzere 19. yüzyıla işaret edilmesi dolayısıyla örneklemeler genelde Doğu’ya yapılan yolculuklar üzerinden değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Batı’dan Doğu’ya gerçekleştirilen seyahatler, seyahatte burası ile orası arasındaki farkı öne çıkardığı için ayrıca önem arz etmektedir. “Kendinden Ötekine, Burasından Orasına: Seyahat” bölümünde orası denilen yerin “orası” olarak belirlenmesinde seyyahın orasına dair imge üretimini belirleyen koşullar üzerinde durulmuştur. “Ötekini yazmak: Seyahatname” bölümünde ise seyahatnamelerin, tarafsız metinler olmadığı fakat, bu taraflılığın siyaset bilimi araştırmacıları için özellikle önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu nedenle çalışma, siyaset bilimi araştırmacılarının seyahatnamelerden yararlanması gerekliliğine dikkat çekmekte, seyahatnamelerin de politik metinler olması sebebiyle taraflı metinler olmasına rağmen ve bilhassa bu sebeple incelenmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

2. Seyyah Kimdir? Turist mi? Görgü Tanığı mı? Emperyal Gözlerin Sahibi mi?

“Seyyahlar, şairler ve yalancılar, bu üç kelimenin anlamı aynıdır.”

(Brathwait, 1641: 77).

Oldukça genel ve tarafsız bir tanımlamayla, seyahat eden kişiye seyyah denir. Ne var ki, seyyah kimdir sorusu, onun kendini görme, gösterme ve inşa etme; ötekiyle karşılaşma şekli, karşılaşmayı karşılama ve aktarma şekli, güvenilirliği, özellikle Edward Said’in (2021) *Şarkiyatçılık* kitabında Şarkiyatçı söylemi üretmesindeki araçsallığı ve işlevine dikkat çekmesiyle seyyaha karşı temkinli olmak lüzumu doğmuştur. O, bir yerden diğerine, burasından orasına yaptığı yolculuk ile beraber; bir yandan kendini ve ötekini inşa ederken, kimliği, görme şekilleri ve aktardıklarıyla bilgi ve söylem üretir. Seyahati süresince edindiği bilgi ya da oluşturduğu söylem ona karşı şüpheyile yaklaşılmasına, seyyahın ürettiği bilginin hizmet ettiklerine karşı temkinli olunmasına neden olmuştur. Seyyah kimi zaman ötekine ve o yere karşı o güne kadar bilinmeyene dair verdiği bilgiler ile görgü tanığı ya da taşıyıcı olarak, kimi zaman söylemi kurma ve bilgiyi üretme şekli ile politik ajan ya da “emperyal göz”lerin sahibi olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede onun kim olduğu ile ilgili olarak öncelikle

turist ile arasındaki fark tartışılacak ardından seyyahın kimliğini, seyahatini ve seyahatnamesini belirleyen faktörlerden bahsedilecektir.

Yukarıda, kişinin kapıdan dışarı adım atmasıyla başlayan her hareketin aslında geniş çerçevede seyahati oluşturduğu fakat bu tanımın kapsayıcılığının anlamı yok ettiği belirtilmişti. Literatürdeki benzer bir tartışma da kimlere seyyah deneceği konusundadır. Bu doğrultuda seyyah ve turist arasındaki farkı incelemek, seyyahın kimliğini saptamakta oldukça önemlidir.

Şirin, bugünün turisti ile geçmişin seyyahının aynı kişi olmadığını dile getirir ve aradaki temel farkın merakta ve anlatımda olduğunu vurgular. Turist seyahati sırasında gezip eğlenirken seyahatini yalnızca birkaç kişi ile paylaşmakla yetinir. Buna karşılık seyyahın engin bir merak duygusu vardır. O, “merak duygusu ile gezerek notlar alır ve gezip gördüklerini başkalarına anlatma arzusuyla hareket eder” (Şirin, 2016: 9). Thompson seyyahın otoritesini ve sosyal ilerlemedeki rolünü turistten ayırt edici temel nokta olarak görmektedir. Gezin otoritesini cesareti, bilinmeyene karşı merakı, bilinmeyen tehlikesi ölçüsünde tehlikenin potansiyeliyle meşrulaştırır. Bu minvalde gördükleri, aktardıkları ile bir görgü tanığı gibi aynı zamanda cesur bir maceraperest olarak daha olumlu bir intiba bıraktığını ve daha güvenilir görüldüğünü vurgular. Bu güvenilirliği, yetkinliği ve üstünlüğü kurmanın yolu ise karşılaştığı ötekini, kendinden aşağı olarak görme ve gösterme biçimi olmuştur. Turist ise turizm endüstrisi ve onun aygıtları aracılığıyla önceden belirli, tehlikesiz, güvenli fakat yüzeysel bir deneyim yaşar. Yapmış oldukları sıradan, basmakalıp seyahatler yüzünden ne kendilerine ne de ötekilere karşı kayda değer bir içgörü kazanırlar. Bununla beraber kültürel duyarsızlıkları, tembellikleri ve kabalıkları ile beraber gittikleri yerleri ve kültürleri yok etmektedirler (Thompson, 2011: 119-123). Bir başka yazar da turist ve seyyah arasındaki farkın “yolu yaşayıp anlatmasında” olduğunu söyler (Özgül, 2011: 12). Yazar turistle seyyah arasındaki farkı şu şekilde belirtmektedir (Özgül, 2011: 23):

“Seyyah, seyahat notlarıyla bir boşluğu doldurur; turist ise yazmayı becerebilirse- ancak kendi ego boşluklarını dolduracak şeyler karalar (Pissa kulesi ve ben, şempanzeyle kolkola ben, Niagara’ya bakarken ben, hamakta sallanan ben, denizde çimi-yorken ben...) Seyyahat yazarı ile tourist with typewriter (daktilolu turist) tam da burada ayrılırlar. Seyyahat yazarı kaleme sarıldığında, tek rehberi yaşadıklarıdır; daktilolu turist ise, görmekten ve anlamaktan çok, bedenini gezdirmeye önem verdiği için, dışarıdan yardım almadan yazamaz”.

Kitabının, turist, seyyah ve flâneur arasındaki ayrımı konu alan bölümünde Ok Şehitoğlu (2021), turistle seyyah arasındaki farkın geçicilikte / kalıcılıkta olduğunu söyler. Yazar turistin niteliklerini sıralarken geçiciliğe vurgu yapmaktadır: “belli ölçüde hareket, kısa süreli ve geçici merak, geçici ikamet...” (Ok Şehitoğlu, 2021: 42). Bu çerçeveden hareketle turist ile seyyah arasındaki temel farkın kendi ile öteki arasında kurduğu ilişki ile deneyimini yaşama ve aktarma şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. Turist gezisini kendisi için yaparken ve gördükleri, gördüklerini anlatım şekli sınırlıyken ve seyahati daha çerçevelenmiş ve sıradanlaşmış iken seyyahın deneyimi sadece kendisini değil; anlatacakları, anlatacaklarının sıra dışılığı ile muhataplarını da ilgilendirir. Turistin gezisini başta kendisi, ardından sınırlı çevresi için yaptığı, seyyahın ise sadece kendisi değil, bilgisini aktardığı kişiler için de yaptığı söylenilebilir. Buna ek olarak, otorite sahibi olmak ikisi arasındaki ikinci ayrım olarak görünmektedir. Seyyahın seyahatten önceki bilgisi, bilgisi doğrultusunda deneyimi ve deneyimi sonucunda aktardıkları ona bir otorite vermektedir.

Seyyahın otoritesi, seyahatin yapıldığı döneme, gerçekleştiği yere ve seyahatte karşılaştığı ötekilere dair bilgi verdiği için seyyah bir görgü tanığı, tarihin taşıyıcısı olarak da görülmüştür. Örneğin Düğer, seyyahı “taşıyıcı” seyahatnameleri ise “tarihin gizli tanığı” olarak değerlendirmiştir (Düğer, 2015: 71). Düğer’in seyyahlara ve seyahatnamelere ilişkin bu tanımı yanlış olmamakla birlikte eksik bir tanımdır. Zira seyyah sadece taşımakla, taşıyıcı olmakla kalmaz. O, aynı zamanda, yolculuğa çıkmadan önce kendisinde var olan ön yargıları ve ön algılarıyla, duydukları ve okuduklarının etkisiyle hali hazırda var olan bir bagajla hareket eder. Yolculuk boyunca merak

ettikleri, gördükleri, yaşadıkları ve ilişkilendikleri ile birlikte bagajını oluşturmaya devam eder ve yazısını tüm bu bagaj içerisinden seçtikleriyle oluşturur. Yazısına eklemeler, çıkarmalar ve okuyucunun ilgisini çekecek süslemeler yaparak bagajını muhatabına sunar. Bu nedenle seyyahı sadece tarihin taşıyıcısı olarak tanımlamak yerine onun tarihin eyleyicisi, fâili olduğunu görmek gerekmektedir. Seyahatname ise bu çerçevede tarihin gizli tanığı olmakla kalmaz; bir devre ilişkin tanıklık etmekle birlikte, muhatabına ulaştığı şekilde ve şekliyle bir söylemin kurucusudur. Nötrlükten uzak şekilde mevcut olana dair fikir verir, imge oluşturur, gösterilmek istenene dair bilgi üretir, söylem kurar. Bu nedenle seyahatnameler sadece tarihin gizli tanığı ve aktarıcısı değil; bunun da ötesinde söylem kurması ve inşa etmesi ile tarihi, kültürü, siyaseti şekillendiren fâilidirler. Tüm seyyahlar ya da tüm seyahatnameler için aynı şeyi söylemek mümkün olmamakla beraber, pek çok seyahatin ve yazılan seyahatnamelerin politik ve ideolojik olduğu ya da dönem politikası ile şekillenip dönem politikasını şekillendirdiği söylenebilmektedir.

Michel-Rolph Trouillot, *Geçmiş Susturmak* kitabında (2015: 30) “insanlar[ın] tarihe hem fâil hem de hikâye anlatan kişiler olarak dahil ol”duklarına dikkat çeker. Bununla beraber tarih, belirli bir bağlamda yazılmaktadır ve sosyal bir süreçtir. Sosyal bir süreç olarak tarih; fâiller, aktörler ve öznelere olmak üzere “farklı eylem imkânları olan üç farklı insan grubunu içerir” (Trouillot, 2015: 50). Hannah Arendt ise *İnsanlık Durumu*’nda (2021) eylem ve sözün önemine işaret eder. Bu çerçevede yazar, “vita activa” terimini “üç temel insani etkinlik” olarak gördüğü “emek”, “iş” ve “eylem” ifade etmek gayesiyle kullanır. Bunlardan emek, yalnızca bireyin değil türün hayatını da garantiler, “iş ve işin ürünü olan insan eseri dünya; ölümlü hayatın beyhudeliğine ve insani zamanın uçarılığına bir kalıcılık ve süreklilik kazandırır”, eylem ise bir yandan siyasi yapıları kurup onları muhafaza ederek belleğin ve bununla birlikte tarihin de koşulunu yaratmaktadır (Arendt, 2021: 37). Eylem, insana özgü bir ayrıcalıktır ve bununla birlikte yalnızca “insan topluluklarında zorunlu ve hâlihazırdaki tüm etkinlikler arasında yalnızca ikisi eylem (praxis) ve konuşma/söz (lexis) siyasal addedilmektedir (Arendt, 2021: 60-61). Nitekim Arendt (2021: 31), “insanlar neyi yapar ya da bilir veya tecrübe ederlerse etsinler, onları yalnızca haklarında söz edebildikleri ölçüde anlamlı kılabilirler” diyerek konuşmanın önemine dikkat çeker. Foucault (2014: 73) ise eylemi “iktidar” ve “özne” ile ilişkili olarak ele almaktadır:

“Bir iktidar ilişkisini tanımlayan, doğrudan ve aracısız olarak başkaları üzerinde değil, başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan bir eylem kipi olmasıdır: eylem üzerinde potansiyel ya da fiili eylem, gelecekteki ya da şu andaki eylemler üzerindeki bir eylem. [...] Öbür yandan bir iktidar ilişkisi, hakikaten bir iktidar ilişkisi olacaksa ikisi de vazgeçilmez önem taşıyan iki unsur temelinde eklenilebilir ancak: ötekinin (üzerinde iktidar uygulananın) sonuna kadar bir eylem öznesi olarak tanınması ve öyle kalması ile bir iktidar ilişkisine karşı bütün bir karşılıklar, tepkiler, sonuçlar ve muhtemel buluşlar alanının açılabilmesi”.

Bununla birlikte Foucault, iktidar ilişkilerini analiz ederken, “başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmaya” imkân tanıyanın aslında bir “farklılaştırma sistemi” olduğundan bahseder. Buna ek olarak yazar, iktidar ilişkilerini uygulamanın farklı araçları olabildiğine, bunun ekonomik eşitsizlikler, sözün etkisi ve benzeri şekillendirilebileceğine dikkat çeker. Seyyahların failliği de oluşturdukları söylem aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Seyyahın ötekine dair kurduğu söylem, ötekini imleme, işaretleme biçimi göz önünde bulundurulduğunda bir temsil probleminden bahsetmek mümkündür. Judith Butler, *Cinsiyet Belası*’nda (2014: 237), özneye dair şunları kaydeder:

“Özne, kimliğin idrak edilebilir şekilde ortaya çıkmasını yönlendiren belli kurallara bağlı söylemlerin bir sonucudur. Özne, onu yaratan kurallar tarafından belirlenmez çünkü imlem kurucu bir edim değil, daha ziyade düzenlenmiş bir tekrarlama sürecidir, bir yandan kendini gizlerken öbür yandan tözelleştirici etkileri üzerinden kurallarını dayatır. Bir anlamda, bütün imlemler, tekrarlama zorlantısının yörüngesinde

gerçekleşir; dolayısıyla ‘faillik’ de bu tekrara getirilecek bir çeşitleme imkânında yer alır”.

Butler bunlara ek olarak (2014: 239) “inşa”ya yer vererek insanın failliğin karşıtı olmasının aksine onun “zorunlu sahnesi” olduğunu belirtir. Bu minvalde seyyaha dair şu hususun altını çizmek gerekmektedir. Seyyah, anlatısıyla yalnızca resmetmez, kendi kimliğini de ötekinin kimliğini de sürekli ve tekrarlı bir biçimde söylem aracılığıyla kurar, inşa eder. Seyyahın söylemi, ötekine dair temsilleri, Gayatri Chakravorty Spivak’ın o meşhur sorusunu beraber düşündürmektedir: “Madun Konuşabilir mi?” Spivak, ezilen öznelerin durumuna dair “kendileri adına konuştukları, eyledikleri ve bildikleri bir yer olduğunu söyleme”nin özcü ve ütopyacı bir politikaya götürdüğüne dikkat çeker. Zira “madun konuşamaz” (Spivak: 2020: 113). O susturulmuş ve dilsizleştirilmiştir. Bu susturulma ve dilsizleştirilmede, seyyahın ötekine karşı oluşturduğu söylem ve ötekini temsil biçimi kurucu bir öneme sahiptir.

Seyahatname yazınına katkı sağlayan pek çok araştırmacı seyahatnameden önce seyyahı bilmenin önemli olduğu konusunda fikir birliği içerisinde. Aşağıdaki faktörler ise seyyahın kimliğine ve seyahatnamesini yazma koşullarına dair fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır.

Seyyahın kimliği için birinci belirleyen onun seyahat etmek için gerekli maddi imkâna sahip olmasıdır. Seyyahın bulunduğu toplumsal sınıf onun seyahat etme ya da seyahat edeceği yerin sınırlarını belirler. Seyahatin gerçekleşme şeklinin zor, seyahat araçlarının sınırlı olduğu zamanlarda seyahat de yalnızca üst sınıflara özgüdür. Ne var ki, 19. yüzyıldan itibaren seyahat araçlarının çeşitlenmesi ve vapur ve tren seferlerinin artması ile beraber seyahat kitleselleşmiş ve maddi olanaklar çok önemini yitirmese de seyahat etmek yalnızca zenginlerin ulaşabileceği bir etkinlik olmaktan çıkmıştır.

İkinci temel husus; seyahatin ne amaçla gerçekleştirildiğidir. Bayraktar’a (2011: 85) göre “Seyahat, özünde amaçlanmış bir yer değiştirmedir; bir amaca bağlı olarak bir yerden bir yere gidirsiniz. Bir yeri görmek, bir bilgiye ulaşmak vb. amaçlarla”. Bununla beraber ekler: “Seyahatin birinci güdüsü bir yerlere gidip bir şeyleri görmekse ikincisi güdüsü de geri dönüş amacıdır: sizi bekleyen bir yerin varlığını bilmek, sizi bekleyen insanları özlemek; sevdiklerinizin sizi özlediğini bilmek”.

Seyyahın ötekiyle karşılaşma sebebi dinî, ekonomik, siyasi, kültürel vb pek çok amaçla olabilmektedir. Karşılaşmaları, ötekine ve orasına dair gözlemleri bu amaç doğrultusunda kendi ve burası ile kurduğu ilişki üzerinden şekillenmekte ve seyyah amacına uygun bir gösterimde bulunmaktadır. Teknolojik imkanların artışı, dinsel faktörler ve bunların da ötesinde sömürge arayışları, ‘keşif’ arzusu gibi gerekçelerle 15. yüzyıldan itibaren seyahatlerde ciddi bir artış gözlenmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu artış zirve noktasına ulaşmıştır. Öyle ki Hoghton, bu yüzyılı “seyahatlerin altın çağı” olarak değerlendirmektedir. 19. yüzyılda seyahatin istek mi yoksa ihtiyaçtan doğan bir zorunluluk mu olduğu sorusundan yola çıkan Hoghton, 19. yüzyılda yapılan seyahatleri amaçları doğrultusunda beş kategoride ele almıştır: (i) kişisel gelişim amacıyla yapılan (ii) basitçe seyahat etme isteği ile oluşan (iii) gereklilikten doğan (iv) ilham bulmak amacıyla sanatsal gayelerle yapılan (v) zorunlu profesyonel görevler dolayısıyla yapılan seyahatler (Hoghton, 2014).

Seyyahın kimliğinin belirlenmesinde üçüncü etken mesleğidir. Gezgin yolculuğuna mesleği gereği çıkabilmesinin yanında, başka bir amaçla çıksa da gördükleri ve aktardıkları onun mesleğinden bağımsız değildir. Seyyahın mesleği bu çerçevede onun görme, doğayla ve toplumla ilişkilene biçimini etkileyen bir faktör olarak belirir. Onun mesleki deneyimi baktıklarını ve gördüklerini belirler ve eserine yansır. Aynı yapıya bakan bir din görevlisi ile bir mimarın gördükleri ve inceledikleri birbirinden farklı olacaktır. Örneğin aynı dinî mekâna bakan mimar, mekânın hangi üslup kullanılarak inşa edildiğini, bu yapıdaki güzellikleri, olmamışlıkları, yapının benzerleri arasındaki yerine anlatısında verirken; din görevlisi insanların dinî ibadetlerini nasıl, ne zaman, hangi ritüellerle gerçekleştirdiğine odaklanacaktır.

Seyyahın kimliğini oluşturan bir diğer etken dindir. Din, seyahatlerde kutsal mekânları ziyaret ve hac gibi faaliyetler üzerinden seyahatin temel sebebi olabileceği gibi seyyahın dine yaklaşımı, onun, biz ve ötekini kurmasında aynılığı ya da farklılığı belirtmede esasî noktalardan biri haline gelebilmektedir. Bu doğrultuda, 19. yüzyılın Şarkiyatçı bakış açıları kapsamında seyyahın dini ve diğer dinlere bakışı Doğu’yu görme ve Şarkiyatçı söylemi üretmede çok büyük bir öneme sahiptir. Buna ek olarak, dini gerekçeler Doğu’ya yolculuğun temel sebeplerinden biridir. Örneğin Chateaubriand’ın (2004) Paris’ten Kudüs’e yolculuğunun sebebi hacdır.

Kişinin hangi millete mensup olduğu da yine öteki ile ilişkilenebilir biçiminde ve karşılaşma deneyiminde mühim bir yere sahiptir. Seyyahın ait bulunduğu milleti kendini tanıma ve tanıtmaya, sahip olduğu kimlik dolayısıyla bizi oluşturduğu gibi, ötekini belirleme ve fark üzerinden söylem kurmada da seyyaha oldukça elverişli bir zemin sunmaktadır. Kişinin aidiyeti, bu çerçevede ayniyet üzerinden biçimlenirken, öteki, kendinden olmayan, kendine benzemeyen ile kodlanır. Bu kodlamalar 19. yüzyılda üstünlük-aşağılık, uygarlık-barbarlık gibi belirli dikotomiler üzerinden inşa edilir.

Son olarak, seyyahın cinsiyeti de seyahatin şekli ve yazdıysa seyahatnamesinin özelliklerini belirleyen temel noktalardan biridir. Ataerkil toplumların genellikle kadınların bir refakatçi ile seyahatini zorunlu kılması, yazma ediminin 19. yüzyıla kadar büyük ölçüde erkeklere özgü bir alan olması, kadınların yalnızca Hac gibi uygulamalarla yanlarında erkek olmadan ziyarette bulunabilmeleri gibi hususlar dolayısıyla hem kadın seyyahların hem de kadınlar tarafından yazılan eserlerin niceliği erkeklere oranla azdır. Bununla beraber, seyahatin içerdiği tehlike, bilinmeyene karşı duyulan gizem ve maceraya atılım, seyyahların yolculuk boyunca kalacakları yerler de dahil olmak üzere karşılaşacakları koşulların belirsizliği ve en önemlisi kamusal alanın ataerkil toplumlarda erkeğe özgü olması gibi koşullarla birlikte, seyahat edenler daha çok erkekler olmuşlardır. Yapılan seyahat, seyyahın karşılaşma ihtimali olan tehlikeler ve aşması gereken zorluklar ölçüsünde “kahramanlık” öyküsüne dönüştüğü ve erkeklere ait bir özellik gibi görüldüğü için farklı erkeklik kurgularını da beraberinde getirmiştir. Erkek seyyahların maruz kaldıkları, yaşadıkları ve atlattıkları tehlikelerin, cesaret ve kahramanlık öyküsüne dönüşmesi ve erkeklik kurgularını pekiştirici ve güçlendirici bir etkide bulunmasına karşılık, kadın seyyahlar, ataerkil toplumun kadının toplumsal konumuna dair aşağılayıcı ve ikincilleştirici bakışı yüzünden geçirdikleri tehlikeleri, uğradıkları zorbalıkları anlatmakta ihtiyatlı davranmışlardır (Thompson, 2011: 176). Bununla beraber, Canbaz Yumuşak da “bir kadının tek başına ve özellikle de herhangi bir ana amaca ulaşmaksızın seyahati amaç ederek ‘gezme’ye çıkması’ çok ender rastlanan bir durum” der ve kadınların gezi edebiyatında eser vermelerinin gezginlerin ya da memurların eşleri olarak geziye dahil olmaları sonucu mümkün olduğunu belirtir” (Canbaz Yumuşak, 2011: 251). Örneğin, 18. yüzyılda Osmanlı’da harem ve hamama dair detaylı tasvirler sunan ve aslında kendinden önce yazılanlara bir turnusol işlevi gören, kendisinden sonra yazılanlara da – “süslemeler” seyyahlar tarafından ayrıca yapılacak olsa da- “zemin boyası” oluşturan Lady Mary Wortley Montagu’nün *Türkiye Mektupları*’nı yazmasını sağlayacak yolculuk, eşi Edward Wortley Montagu’nün Osmanlı’ya İngiliz elçisi olarak atanması ile mümkün olmuştur. Kendi döneminin ilk kadın yazarlarından olan ve *Abdülhamid İstanbul’unda Bir Kadın Seyyah* (2019) adlı eseri ile Bulgar edebiyatına kadınlar tarafından yazılmış ilk seyahatnameyi kazandıran Evgenia Mars’ın Osmanlı İstanbul’una gelişi de eşi vasıtasıyla olmuştur. 19. Yüzyıl Osmanlı’sına dair muazzam bilgiler veren, söylem üreten, Baronne Durand de Fontmagne’in *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri* (1977) kitabının yazılması ve yazarının İstanbul yolculuğuna çıkmasının sebebi amcası Thouvenel’in o dönemde Fransız elçisi olarak İstanbul’a yolculuk yapmasıdır.

19. yüzyıla gelindiğinde turların ve seyahatte güvenliğin artması, seyahatin kitleselleşmesi, kadın hareketinin ortaya çıkışı ve kadınların kamusal alanda görünürliğünün artması gibi sebeplerle beraber kadınların tek başına seyahati de mümkün olmuş ve kadınlar yapmış olduğu seyahatleri kayda almışlardır. Kadınların seyahat yazını içerisindeki yeri, yazarlık deneyimlerine ve otobiyografik bilgilere yer vermeleri bakımından da araştırılmaya değerdir. Bununla beraber, kadınların ve erkeklerin mekânlarla ilişkilenecekleri, cinslerden birinin “yasaklı” olduğu mekâna diğerinin

girebilmesi ve öteki ile karşılaşmadaki deneyim farklılığı gibi unsurlar göz önüne alınarak taraflılık/ tarafsızlık, görme ve gösterme şekilleri, aktarımdaki gerçeklik veya saptırma, üretilen söylem bağlamında literatürde çalışılan ve çalışılması zaruri olan konulardandır.

Tüm bu çerçeveden hareketle denebilir ki seyahatnameden ya da seyahatten önce seyyaha bakmak ve onun kimliğini bilmek, seyyahın politik tasavvurunu oluşturan koşulları da bilmek demektir. Bu nedenle seyyahın kimliğini oluşturan temel ayırt edici yönleri yukarıda verilmiştir. Seyyahın kimliğini belirlemede pek çok etken olduğu gibi seyyah kendi kimliğini gizleyebilmekte ve karşılaşmalarında muhataplarına yanlış bilgiler aktarabilmektedir. Örneğin Vambéry tüm Orta Asya yolculuğunu bir derviş kılığında ve Hacı Mehmed Râşid Efendi adlı bir pasaportla gerçekleştirirken (Vambéry, 2022: 32); Nerval, Müslüman mahallesindeki bir kervansaray içerisinde konaklamak amacıyla kendisini İranlı, “getirdiği her şeyi satıp yeniden almak üzere gelmiş bir tüccar olarak” tanıtır (Nerval, 2021: 584).

Buna ek olarak kimlerin seyahat ettiği sorusu da seyyahın kimliği ve amacını göstermek için uygun bir zemin hazırlar. Seyahatin basit bir gezip görme faaliyetinden ötesi olduğunu, onun politik saiklerle yapıldığını ve aslında seyahatnamelerin de edebî metinler olmakla beraber aynı zamanda ideolojik metinler olduğunu görmek için sömürünün de başlangıcı olarak kabul edilen 15. yüzyıla bakmak, yayılımı içinse 19. yüzyılı işaret etmek mümkün ve anlamlıdır.

3. Kendinden Ötekine, Burasından Orasına: Seyahat

Seyahat için asıl belirleyici olanın kişinin kendi ile öteki, burası ile orası arasındaki fark olduğu belirtilmişti. Kimi zaman benliğin arayışı ile başlayan seyahat, ötekiyle ve o yer ile karşılaşma sonucu farkı keskinleştirir, kendini ve ötekini görme ve gösterim ile yeniden üretir. Bu çerçevede seyahati, seyahat öncesi, seyahat esnası, seyahat sonrası olarak sınıflandırmak kendi ile ötekinin, burası ile orası arasındaki farkın söylem yoluyla inşasını göstermek için de önem arz etmektedir.

Seyahatin aşamalarına geçmeden önce bahsedilmesi gereken bir diğer husus: seyahat etme arzudur. Lamartine, kişinin seyahat etme arzusu, seyahatin kendisinde yarattığı haz ile “bir yerde”, “sağlam bir zeminde” olmanın güveni arasındaki ilişkiyi, gelgiti oldukça güzel biçimde anlatır. Seyyah, “sağlam toprağa basmak”, düşmeyen bir yatakta yatmak, sizi bir duvardan öteki duvara boyuna atamayan bir yatak üzerinde durabilmek...” gibi edimlerin büyük haz ve güven duygusu verdiğini söyler (Lamartine, 1971: 76). Buna karşılık, “içgüdünün etkisi ile toprağa dönüşün ilk hazlarını iyice sindirdikten sonra, gemideki yaşantının kararsızlığını, durmayan hareketini özlemeye yelteniyor” diye belirtir (Lamartine, 1971: 76). Buradan yola çıkarak denebilir ki, seyahatte önemli olan yalnızca “oraya”, “ötekine” dair merak değildir. Yolun; tehlikesiyle, kararsızlığıyla, meçhullüğüyle ve seyyahın bunlarla başa çıkma şekliyle bizzat kendisi de önemlidir. Seyahat, yalnızca seyyahın yol güzergâhıyla değil, onun o yolda nasıl yürüdüğü ile ilgilidir. Gülten Akın’ın dediği gibi “Yol, yürüyüş öğretir” (Akın, 2000: 219). Metin ise “Yolu, yolcunun ufkundan imgeleminden kişiliğinden, arayış süreçlerinden ayrı düşünmemek gerek. Her yol yolcusunun mührünü taşır” demektedir (Metin, 2011: 52).

Seyyah yolculuğuna çıkmadan önce ötekine, gideceği yerdeki insanlara ve orasına dair bir bagajla hareket eder. Dolayısıyla karşılaşma gerçekleşmeden önce karşılaşacağına ya da görmek istediğine dair halihazırda birtakım önyargıları, ön algıları ve ön kabulleri vardır. Bu bagajın oluşumuna katkı sağlayan faktörlerden birkaçı şu şekilde betimlenebilir:

Seyyahın bagajını oluşturan, onun, seyahate çıkmadan önce ön algısını, önyargısını ve ön kabulünü oluşturan ilk faktör *zeitgeist*’tir. Zamanın ruhu, o dönemin ideolojik yaklaşımı, o yere ve o insanlara dair genel fikriyatı oluşturmada temel faktörlerden biridir. 19. yüzyılda *Binbir Gece Masalları*’nın etkisiyle Doğu’ya ilişkin “Şark” kodlu “erotik”, “egzotik”, “tembel”, “despot” gibi belirli imgeler ve emperyal arzular *zeitgeist*’i belirleyen unsurlardandır.

Seyahatin yapıldığı ve seyahatnamenin yazıldığı dönemde burası ile orası arasındaki sosyo-ekonomik ve politik ilişkiler ikinci önemli etkidir. Bu noktada orasına ve ötekine dair toplumsal bellek bireyin belleğini de büyük ölçüde etkisi altına alır. Bununla beraber seyahatin kendisi de ekonomik, politik, kültürel kaygılarla ve amaçlarla gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla seyyah ve seyahatname hem etkileyen hem etkilenendirler. Bu çerçevede, 19. yüzyılda Doğu'ya yapılan seyahatlerin başlıca amacının -önemli bir kısmının, hepsinin değil- da sömürü arzusunun kaynaklandığını, bu nedenle seyahatlerin yoğun bir şekilde ideolojik ve politik saiklerle gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Seyyahın o yere ve o topluma dair ön algısını oluşturan bir diğer faktör, yolculuğa çıkmadan önce orasına ve ötekine dair yapmış olduğu ön araştırmadır. Seyyah büyük ölçüde gideceği yere dair yazılanları, o yerin tarihine dair anlatılanları okur ve dinler. Seyyah “kendi tarihi” ile “ötekinin tarihinin” kesişimselliğinde aktarılanlardan, o yere dair geçmişteki ilişkilene biçimlerinden, ortak hafızadan etkilenir, o yere ve o topluma ilişkin yazılan seyahatnameleri okuyarak ve o seyahatnamelerde anlatılanı ve fazlasını bulmak üzere yola çıkar. Bu çerçevede, özellikle Lady Montagu (1970), Chateaubriand (2004), Gautier (2018) ve Nerval (2021) gibi isimlerin ortak hafızayı belirlemede ve aslında ortak bir söylem oluşturmada etkin bir rolü olduğu gözlemlenmektedir.

Seyyahın ön algısı ve önyargıları, onun yolculuğu süresince yaşadıklarıyla da şekillenip bir algı oluşturduğu gibi, çoğu zaman seyyah -hepsi için geçerli olmadığı şerhini düşerek- kendinden önce oraya gitmiş olanların anlatım tarzını benimser ve ona uygun görmeye başlar. Bu çerçevede kendi ile öteki, burası ile orası arasında kurduğu fark, yukarıda da belirtilen seyyahın kimliğini belirleyen kriterlerce şekillenir. Bu kriterlerle birlikte fark; üstünlük-aşağılık, bilgi-cehalet, uygarlık-ilkellik gibi belirli ikilikler üzerinden kurulur.

Seyahat sonrası anlatısında ise seyyah yolculuğa çıkmadan önceki bilgilerini, öğrendikleri ve gördükleri ile harmanlar ve onu yolculuk dönüşü yine büyük ölçüde zamanın ruhuna aykırılık teşkil etmeyecek ve iki yer arasındaki ilişkilere göre anlatısını kurar, söylemini inşa eder. Ne var ki, seyyah da kendisini bir otorite olarak sunarken kendisine güvenilmediğinin farkındadır ve güven sağlamak için birtakım yollara başvurur.

Seyyahın buradan oraya gittiğine ve orasının anlattığı gibi olduğuna okuyucusunu ikna etmesi için ilk yol seyahatnamede birincil tekil şahıs kullanımıdır. Bu çerçevede, ben söylemi, onun bir görgü tanığı olduğunu vurgulamada en elverişli yoldur. Bununla birlikte, seyahate çıkmadan önce yaptığı ön hazırlık, gideceği yerin tarihine, kültürüne dair anlatılar, diğer seyahatnameleri okuyup karşılaştırmalar yapması yine onun otoritesini güçlendirir.

Anlattığı olaylarla ilgili tanığa başvurmak, seyyahın güvenilirlik kazanması için bir diğer yoldur. Bunu, seyyah iki yolla gerçekleştirir: İlki, seyyahın yolculuğa çıkmadan önce yanında birilerinin de gitmesidir. Bu çerçevede seyyah gideceği yerin dilini bilmiyorsa bir rehber, gittiği yerlerde gördüklerini resmedecek kişiler önemli bir role sahiptir. İkincisi de gittiği mekânda karşılaştığı ya da karşılaştığını söylediği insanların anlatımlarına başvurmasıdır. Bu çerçevede “güvenilir bir kişinin anlattığına göre”, “tanıştığım oldukça önemli bir kişinin aktardığına göre” gibi cümlelere yer vererek üçüncü şahsın tanıklığına başvurur. Araştırmacı olarak öznel gözlemim, seyyahların, özellikle gerçekliği konusunda şüphe duyulacak abartılı örneklerinde bu yola başvurduğu yönündedir. Seyyahın güvenilirlik kazanmak için kullanmayı denediği bu yol, seyahatnamelerde, aksine anlatıya dair şüphe duyulması gereken anlara dönüşebilmektedir.

Seyyah “temas bölgelerinde”¹ karşılaştıklarıyla temasa geçtikleriyle ilişki içindedir. Dönüşür ve dönüştürür. Seyahat etme bu çerçevede aynı zamanda bir kimlik kazanım sürecidir. Yolculuğa çıkan, asla, gittiğiyle aynı kişi değildir. Zira kendinden ötekine, burasından orasına yolculuk, kendine ve ötekine dair yeni kodlar oluşturur ve bu kodları keskinleştirir. Böylece seyyah, yol boyunca görüp

¹ Mary Louise Pratt'in Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation kitabında sıklıkla kullandığı contact zone kavramı.

öğrendikleri, deneyimledikleri çerçevesinde yeni bir kimlik kazanır ve kimi zaman gittiği kimi zaman döndüğü yerdeki kişileri dönüştürür.

Seyahat, anlamını, biraz da tehlike ihtimalinde ve bilinmeyene karşı duyulan merak ve gizemde kazanır. Seyyah, karşılaştığı olaylara karşı deneyimlerinden bahsederken, karşılaştığı problemleri, tehlikeleri, bunları bertaraf etme şeklini dile getirip bir kahramanlık öyküsü oluşturabilmekte, böylece “yapılamayanı yapmış”, “sayısız zorluklardan geçmiş bir kahraman” olarak “otoriteye” dönüşmekte ve okuyucusunun ilgisini sürekli kılabilmektedir.

Bu çerçevede, dikkate değer bir diğer husus şudur: Yazarın seyahatnamesini yazarken başından geçenleri okurun ilgisini çekmek, metni daha heyecanlı ve sürükleyici hale getirmek üzere abartılı anlatıma başvurduğu söylenebilir. Seyahati değerli kılan ölçütlerden biri de aslında yolculuklarda karşılaşılan güçlükler ve tehlikeler olmasıdır denilebilir. Örneğin, Le Corbusier, on yedi saatlik gecikmeyle vardığı Edirne’de başına gelen tehlikeyi şu şekilde aktarır: “Birden fırtına patladı, etrafı sel bastı, üstüne üstlük bir de istasyon şefleri var! Ne olduğunu anlamadan kapıda eşkıyalar belirdi! Vagona tırmandılar” (Le Corbusier, 2021: 53).

4. Ötekini Yazmak: Seyahatname

Seyahatnameler, yazıldıkları dönemlerin iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan “en gerçekçi ve ayrıntılı fotoğraflarıdır”² (Yalsızuçanlar, 2011: 56). Akkanat seyahatnameyi, “herhangi bir sebeple (merak duygusu, keşif, askerlik, diplomasi sürgün, avcılık veya ticaret...) sefer (yolculuğa) çıkan birinin gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi, görgü ve izlenimleri anlattığı yazıya seyahatnâme (gezi yazısı) denir” şeklinde tanımlamaktadır (Akkanat, 2008-2009: 14).

Seyahatnamelerle ilgili literatürdeki temel tartışma konusu ise onun tarafsız olup olmadığı, bu nedenle birincil kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağıdır. Seyahatname çalışan bir araştırmacı, mütemadiyen, onun objektivite sorununa, seyyahın yanlı bakış açısına değinmektedir. Seyyahların zaman zaman keyfi ve taraflı aktarımlar yapması, ziyaret ettikleri toprakları kendi kültürel birikimleri ve bakış açılarıyla tasvir etmeleri, kaynak yetersizliği, kişisel olmaları, kurgu olma ihtimalleri, yazarın kendi penceresinden bakması ve birtakım önyargılarla seyahat edecekleri coğrafyaya yaklaşımları dolayısıyla seyahatnamelere temkinli yaklaşılmaya ya da seyahatnamelerin kaynak olarak kullanılmasında olumsuz yaklaşıma neden olmuştur (Öcal, 2015: 50). Bu çerçevede seyahatnamelerin çoğunlukla “öznel bilgiler içerdiği, seyyahların bölge ile ilgili izlenimlerini tarafsız bir şekilde yansıtmadığı görüşü ağır basmaktadır” (Öcal, 2015: 59).

Seyyahın tarafsız olup olmadığı, bununla beraber seyahatnamenin objektifliği sorgulansa da seyahatnameler “tarihçi için birinci elden bir kaynak, sosyal bilimci için arazi çalışması ve politika yazarı için ilk elden bilgi” (Lewis, 1984: 245) anlamına gelmektedir. Dolayısıyla seyahatnamelerin taraflılığı yahut tarafsızlığından ziyade bir bütün olarak sunduğu verileri bu çalışmada da benimsenen “özel olan politiktir” şiarından hareketle anlamlı bulunarak seyahatnamelerin sosyal bilim araştırmacıları için müstesna birincil kaynak olduğunda herhangi bir kuşkuyla yer bulunmamaktadır. Bu çalışma da seyahatnamelerin taraflı anlatılar olması üzerine kurulu. Fakat çalışma, özellikle, seyahatnamelerdeki bu taraflılığın oldukça anlamlı olduğuna işaret etmekte ve bu sebeple de seyahatnâmelerin birincil kaynak olarak kullanılabileceğini ve kullanılması gerektiğini söylemektedir.

Seyahatnamelerin gezilen bölge ile ilgili tarihine, bölgede yaşayanların gündelik yaşam pratiklerinden alışkanlıklarına, kılık kıyafetlerinden ibadet biçimlerine, ekonomisinden coğrafyasına birçok bilgiyi içermesi seyahatnameleri çalışma alanı olarak vazgeçilmez kılmaktadır. Örneğin, 19. yüzyılda Osmanlı’ya gelen bir seyyahın seyahatnamesinde kahve içiminden çubuk kullanımına,

² Yalsızuçanlar’ın “en gerçekçi ve ayrıntılı fotoğraflar” betimlemesindeki gerçekçiliği gerçek değilse dahi detayları ve ayrıntılarıyla yeni bir “gerçek”, “gerçekmişçesine canlı olan” olarak kabul edilebilir.

giyim kuşamdan mimari yapılara, bölgedeki hayvanlardan iklime, tarım arazilerinden çalışma biçimlerine, modernleşme deneyiminden bölge halkları arasındaki görüş farklılıklarına dek pek çok konuda bilgi edinmek mümkündür. Dolayısıyla seyahatnameler coğrafyadan tarihe, edebiyattan arkeolojiye, siyaset biliminden uluslararası ilişkilere çalışma yapan araştırmacıların da ilgisini çekmiş yazılardır.

Bu genel açıklamayla birlikte, seyahatnamelere dönülecek olursa Barbara Korte seyahat metinlerini (i) Antik çağdan XVIII. asra kadar olanlar, (ii) XVIII. asrın ortalarına kadar olanlar ve (iii) modern zamanlar olarak yalnızca “kronolojik” değil, aynı zamanda “teknik-tematik” olarak üçe ayırmaktadır. Bu dilimlemeden ilkinde işaret eden metinler “seyyahın objektif bilgi ve değerlendirmelerine dayalı metinlerdir (methodical method)”, ikinci dilimleme, romantik akımın etkisiyle ortaya çıkmakta ve görülenleri “ilginç, muhteşem, hattâ olağandışı hale getirerek anlatma gayreti içindeki metinler (subjektive account)” olarak imlemektedir. Sonuncusunda ise “modern çağın seyahat kılavuzu gibi kuru bilgilendirme amacı taşıyan metinler, (informative account) zuhûr etmiştir (akt. Özgül, 2011: 6).

Brathwait (1641: 77) ise 17. yüzyılın ilk yarısında “seyyahlar, şairler ve yalancılar, bu üç kelime aynıdır” diyerek seyyahın objektif değerlendirmeler yapmayabileceğini baştan belirtir. Özgül, bu iki zaman dilimi arasındaki farkın “niyet” olduğunu, her iki zaman dilimindeki yalan söyleme niyetlerinin birbirinden farklı olduğunu söyler. Buna göre, “ilki sadece gerçekleri anlatmak isterken, gördüklerini devrinin objektiflik anlayışına uygun olarak söylediği için, sonraki devirlerin objektif bilgisiyle okuyanların gözünde yalancı durumuna düşer, ikincisi ise, baştan beri yalanı seyahatin süsü olarak tercih etmektedir (Özgül, 2011: 7). Çalışmada sıklıkla “seyahatin yüzyılı” hatta “seyahatin altın çağı” olduğu için 19. yüzyıl seyahatleri ve seyahatnameleri konu edilse de bu tartışmanın daha gerilere özellikle 15. yüzyıla kadar götürülebileceğini, sebebininse sömürgecilik arzuları olduğunu iddia ediyorum. Kuşkusuz, önceki metinler de *ötekine* ve *orasına* dair fikir edinmeyi beraberinde getirir de özellikle 15. yüzyıl sonrasında yazılan metinlerde sömürü arzularının olduğu, buna paralel olarak, gerçeğe aykırı, yanlış ya da yalan bilginin üretilmesinin örneklerinin de bu dönemde arttığı söylenebilmektedir. Çalışmanın zaman dilimini içeren 19. yüzyılda ise cinselliğin ön planda tutulduğu, “sömürgeci fantezilerin” kurulduğu, romantizm akımının da etkisiyle daha süslü, abartılı, gerçeğe aykırı ve duyguların yoğunluklu yaşandığı, maceraların, entrikaların yoğunlaştığı metinleri görmek mümkündür. Burada 16. yüzyılda yazılan iki seyahatnameden örnek verilecektir: (i) Pierre Belon’un *Pierre Belon Seyahatnamesi* (2022) (ii) Nicolas de Nicolay’ın *Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğu’nda* (2014) seyahatnamesi.

1517 yılında doğan Pierre Belon (2022: 9), eczacıdır, zoolojiye duyduğu ilgi vesilesiyle Felemenk ve İngiltere’ye gitmiştir, ülkesine döndüğünde Valerius Cordus’un yanında bitki bilimine dair eğitim görmüş ve 1542’de tıp eğitimi almıştır. 1546-1549 yılları arasında Osmanlı’da bulunan seyyah, bir yandan Osmanlı’nın yeme içme alışkanlıklarından yabancılara karşı tavırlarına, konukseverliklerinden misafirperverliklerine, tembelliklerinden barbarlıklarına kadar pek çok söylem üretmekte, bu çalışmanın temelini kurduğu uzun 19. yüzyılda Osmanlı’ya gelen seyyahların anlatılarının da ilk nüvelerini, öncülerini oluşturmaktadır. Buna ek olarak, seyyah, seyyahların yalancılıkla itham edilmesine dair aşağıdaki sözleri söylemekte, böylece “yalan” konusunda 16. yüzyıl öncesine, hatta Antik devirlere uzanan bir zaman dilimini işaret etmektedir:

“Hem bizim devrimizde hem de antik devirlerde deniz ve karayoluyla seyahat etmiş pek çok insanın seyahatleri üzerine yazdıkları sonu gelmez anlatıları okurken, kendilerini malumatlarının dışında olan ve anlamadıkları şeylerle alakalandıran kimselerin sık sık yalan söylemekle suçlandıklarını görürüz” (Belon, 2022: 65).

Belon’un yaşdaşı, Nicolas de Nicolay ise 1542’de askerlik mesleğine girmiş, 1544-1545 yıllarında “Fransa kralının verdiği bilgi toplama göreviyle, kuzeye doğru yola [çıkış], 1546’da İngiltere’de başrolünü oynadığı akıl almaz bir casusluk kronikler dizisi başla[mıştır]: Amacı tarihe

geçmek ve hizmet ettiği beş kral (I. François, II. Henri, II. François, IX. Charles ve III. Henri) için yaptıklarının unutulup gitmesini önlemektir” (Gomez- Géraud ve Yerasimos, 2014: 8).

Antik dönemlerden kendi yaşadığı çağa kadar pek çok seyyahı sayan ve bu seyyahların kendisine esin kaynağı olduğunu belirten Nicolay (2014: 54-61), seyyahın meraklı olması ve yolculuk yapma arzusunu taşıması gerektiğini vurgular:

“Elbette, insanoğlunun, yeryüzündeki yaratılarını, gözlemlemesini ve izlemesini buyurmuş olan Tanrı’nın ve Tabiat Ana’nın hoşuna gideceği gibi yerkürenin her noktasını keşfetmek, tanımak, görülmesi gereken her şeyi görmek için meraklı olmak ve yolculuk yapma arzusunu yüreğinde taşımak gerekir” (Nicolay, 2014: 52).

Yalnızca bu meraka ve yolculuk yapma arzusuna sahip olmakla kalmayıp, Fransa kralı tarafından görevlendirilerek gerekli maddi imkânı da sağlayan Nicolas de Nicolay, on altı yıl süren seyahati boyunca pek çok yeri gezmiş görmüş, insanların gündelik hayat alışkanlıklarından ve pratiklerinden zamanlarını geçirme şekillerine, dini yaşama ve algılayış biçimlerinden toplumun yapısına kadar pek çok konuyu anlatmakta, seyahatnamesi aracılığıyla pek çok bilgi üretmekte ve aktarmaktadır.

Gomez- Géraud ve Yerasimos, seyyahın “Bütün Doğu yolculuğu boyunca Nicolay’ın kale ve hisarların konumunu düzenli bir biçimde saptadığına ve bunların kuşatılmaları halinde dikkate alınması gereken noktalara şaşmamak gerekir” diye belirtir ve “Akdenizde elde edilmesi umulan kazançlar, ilerideki harekâtlarda kullanılmaya elverişli bilginin göz ardı edilemeyeceği kadar büyüktü” (Gomez-Geraud ve Yerasimos, 2014: 11) diyerek bu seyahatin ve yazılan seyahatnamenin ardındaki sömürgeci arzulara dikkat çeker. Bununla birlikte, seyahatname, yalnızca seyahatlerin taraflılığını, ardındaki emperyal arzuları göstermesi bakımından değil; aynı zamanda Şarklı kadın imgesinin oluşumu ve bu imgedeki “erotizm” ve “fantezi” boyutunun da bir örneğini sunarak 19. yüzyıl seyyahlarının bagajını oluşturma bakımından önemlidir.

5. Sonuç

Seyyah, seyahat ve seyahatname kavramları üzerinden seyyahların failliğine işaret eden ve siyaset bilimciler açısından seyahatnamelerin önemine dikkat çekmeye çalışan bu çalışmada, öncelikle seyahatin ne olduğuna dair tartışma yürütüldü. Kendinden ötekine, burasından orasına yolculuk olarak seyahati sıradan bir “dışarı çıkma” ediminden ayıranın ne olduğu sorgulandı ve farkın önemine dikkat çekildi. Bu çerçevede, seyahatte asıl önem arz edenin “kendi/öteki” ile “burası/orası” arasındaki fark olduğu, bu nedenle farkı oluşturan koşullara bakmak gerektiği söylenebilmektedir.

Bununla birlikte seyahatten önce seyyahın kimliğine bakmak gerekmektedir. Seyyah, kendini ve ötekini görme, gösterme, temsil etme şekilleriyle söylem kurucu, faildir. Bu çerçevede, seyyahın turistten farkını oluşturan amaç farklılığı, geçicilik/ kalıcılık gibi faktörler onun failliğine işaret etmektedir. Faillik; konuşma, söz söyleme, söylem üretme çerçevesinde inşa etmektedir. Bu nedenle seyyah fail olarak bir otorite sahibidir. Kendini ve ötekini sürekli ve tekrarlı bir şekilde inşa eder, üretir. Seyyah, bir yerden diğerine, burasından orasına yaptığı yolculuk ile beraber; bir yandan kendini ve ötekini inşa ederken, kimliği, görme şekilleri ve aktardıklarıyla bilgi ve söylem üretmesi dolayısıyla politiktir. Seyahati süresince edindiği bilgi ya da oluşturduğu söylem ona karşı şüpheyile yaklaşılmasına, seyyahın ürettiği bilginin hizmet ettiklerine karşı temkinli olunmasına neden olmuştur. Seyyahın kimliğini oluşturmada din, cinsiyet, ekonomik durum, meslek gibi çok yönlü faktörlerden bahsetmek mümkündür.

Seyyahın ne amaçla seyahat ettiği ise onun politikliğine işaret eden temel sorudur. Bununla birlikte “kendinden ötekine, burasından orasına yolculuk” olarak seyahatte, orasını “orası” yapan, farkı kuranın ne olduğu ve hatta farkın kendisi politiktir. Bu minvalde, orasının “orası” olarak kodlanmasında zeitgeist (zamanın ruhu), bu yerle o yer arasındaki politik ilişkiler; kültürel, toplumsal

bellek gibi çok yönlü aktörlerin olduğundan bahsetmek mümkündür. Tüm bu çerçeveden hareketle, siyaset bilimciler tarafından seyahatlere -15. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda, “seyahatlerin altın çağına”ki örneklerin de gösterdiği gibi- ve bu seyahatlere çıkan seyyahların kimliklerine bakılması ve bu kişilerin kaleminden çıkan eserlerin dikkatle ve ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir. Çünkü seyahatnameler, yalnızca olanı göstermezler. Seyyah yalnızca “burası”na karşılık “orası”, “bu yer”e karşılık “o yer”e gitmez ya da ötekiyle karşılaşmaz. Seyyah taşıyıcı vasfı sayesinde o toplumun bilgisi, görgüsü, adetleri, yaşam şekilleri, kültürel kodları, inanç biçimleri gibi pek çok konuyu göstermektedir. Failliği ile de söylem üretir, temsilde bulunur, iktidar kurar.

Tüm bu çerçeve sonucunda denebilir ki, seyahatnameler tarafsız metinler olup olmadığına bakılmaksızın oldukça önemli birincil kaynaklardır. Çünkü seyahatnameler, dönemin politik ilişkilerinden toplumun yaşayış biçimine, o toplumun gündelik yaşam rutinlerinden alışkanlıklarına kadar pek çok konuda fikir edinilmesini ve bilgi sahibi olunmasını sağlayan metinlerdir. Bu çerçevede, gerek o topluma dair ilk elden bilgiyi sağlamaları gerekse tarafsız olmasa dahi tarafsızlığı oluşturan zeitgeistin anlaşılması, burası ile orası arasındaki politik, kültürel, sosyoekonomik ilişkileri göstermesi ve söylem üretmesi bakımından müstesna bilgiler sağlayacak kaynaklardır. Tam da bu nedenle denebilir ki, sadece yol değil; yolcu ve yola dair yazılanlar da yürüyüş öğretmektedir.

Kaynaklar

- Akın, G. (2000). *Toplu şiirler-I*. Yapı Kredi Yayınları.
- Akkanat, C. (2008-2009). Edebiyat ile tarih arasında seyahatnâme, *Kültür Dergisi*, (Sayı: 13: Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı), 14-15.
- Arendt, H. (2021). *İnsanlık Durumu*. İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1958).
- Bayraktar, O. (2011). Yolun öğrettikleri. *Hece Dergisi: Gezi Özel Sayısı*, (174/175/176), 85-89.
- Belon, P. (2022). *Pierre Belon seyahatnamesi*. Kitap Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1553).
- Brathwait R. (1641). *The English gentleman and The English Gentlewoman*, John Dawson Press.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası*, Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2014).
- Canbaz Yumuşak, F. (2011). Gezi edebiyatında kadınlar, *Hece Dergisi: Gezi Özel Sayısı*, (174/175/176), 250-254.
- Chateaubriand, R. (2004). *Paris, İstanbul, Kudüs: bir seyyahın günlüğü*, İlkiz Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1811).
- Çağrı, M. (2009). Seyahat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 7-9.
- Düğer, S. (2015). Batılı kadın seyyahlar imgesinde Osmanlı kadını. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED*, 71-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/251832>
- Fontmagne, D. (1977). *Kırım harbi sonrasında İstanbul*. Tercüman: 1001 Temel Eser. (Orijinal yayın tarihi, 1902).
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1994).
- Gautier, T. (2018). *İstanbul: Dünyanın en güzel şehri*. Profil Kitap. (Orijinal yayın tarihi, 1853).
- Gomez-Geraud, M. C. ve Yerasimos, S. (2014). Kralın seyyahı. *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda içinde* (s. 7-46). Kitap Yayınevi.
- Hoghton, I. B. (2014). Voyager au XIXème siècle, plaisir ou nécessité?. *Cadernos De Literatura Comparada*, (30), 81-94. <https://ilc-cadernos.com/index.php/cadernos/article/view/86>
- Lamartine, A. de (1971). *Alphonse de Lamartine ve İstanbul yazıları*. Yenilik Basımevi. (Orijinal yayın tarihi, 1835).
- Le Corbusier, (2021). *Şark seyahati: İstanbul 1911*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lewis, B. (1984). Doğuya giden bazı İngiliz seyyahlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2(1), 245-264. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/58206>
- Mars, E. (2019). *Abdülhamid İstanbul'unda bir kadın seyyah*. Kitap Yayınevi.
- Metin, A. K. (2011). Hikâyenin ötesi/ özü/ hakikatin tecrübesi. *Hece Dergisi: Gezi Özel Sayısı*, (174/175/176), 52-55.

- Montagu, L. (1970). *Türkiye mektupları: 1717-1718*. Tercüman: 1001 Temel Eser. (Orijinal yayın tarihi, 1763).
- Nerval, G. (2021). *Doğu'da seyahat*. Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1851).
- Nicolay, N. (2014). *Muhteşem Süleyman'ın imparatorluğunda*. Kitap Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1568).
- Ok Şehitoğlu, B. (2021). *Seyahatname sosyolojisi: İbn Batuta'nın gizemli dünyasına sosyolojik bir bakış*. Çizgi Yayınevi.
- Öcal, Y. (2015). XIX. yüzyıl seyahatnamelerinde Yozgat çevresi. *Akademik Bakış Dergisi*, (51), 49-61. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383074>
- Özgül, K. M. (2011). Demir asâ demir çarık. *Hece Dergisi: Gezi Özel Sayısı*, (174/175/176), 6-28.
- Said, E. (2021). *Şarkiyatçılık*. Metis Yayınları.
- Spivak, G. C. (2020). *Madun Konuşabilir mi?*. Dipnot Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1999).
- Şirin, İ (2016). Seyahatnâme metodolojisi geliştirmenin zorunluluğu. M. Ç. Özdemir ve Y.E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye içinde* (s. 9-20). Türk Yurdu Yayınları.
- Thompson, C. (2011). *Travel writing*. Routledge.
- Trinh, T. M. H. (1995). Other than myself/my other self. J. Bird, B. Curtis, M. Mash, T. Putnam, G. Robertson ve L. Tickner (Ed.), *Travellers' tales: Narratives of Home and Displacement (1st ed.)* içinde (s. 8-25). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203978986>
- Trouillot, M. R. (2015). *Geçmişi susturmak*. İthaki Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1995).
- Vambéry, A. (2022). *19. yüzyıl Türkiyesi ve Türk modernleşmesi*. Selenge Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1898).
- Yalsızuçanlar, S. (2011). Bir iletişim dili olarak seyahatname. *Hece Dergisi*, (Gezi Özel Sayısı 174, 175, 176), 56-61.
- Yazıcı, H. (2009). Seyahatnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 9-11.